

Delprov LÄS 2002-10-26

ATT RYCKAS HÄN

Den sköna Marianne bar själviakttagelsens ande inom sig. Hon kände hans isögon och hänleenden följa varje steg, varje ord. Hennes liv hade blivit till ett skådespel, där han var den enda åskådaren. Hon var inte människa mer; hon led inte, gladdes inte, älskade inte. Hon utförde den sköna Marianne Sinclairs roll, och själviakttagelsen satt med stirrande isögon och flitiga sönderplockande fingrar och såg henne uppträda.

(Selma Lagerlöf, *Gösta Berlings saga*)

En konstig sak med passioner är att folk alltid klagat över dem. Klagomålen är huvudsakligen två. Somliga klagat, som Selma Lagerlöf, över brist på passioner – varför får inte jag ryckas hän? Men det finns också de som anför det motsatta klagomålet. Hit hör filosoferna. Med helgonen som enda sällskap oroas de över passionens övermått. Men olik helgonen vill de inte utrota passionen utan reglera den: de filosofiska värdena är distans och kontroll.

Vad är en passion? Passionerna tillhör känslolivet, men alla känslor är inte passioner. Vi tänker kanske oftast på passionen som en *stark* känsla men de som grubblat mest över ämnet har fastnat för ett annat drag än styrkan: passionen är en känsla som driver mig att handla. Det är förmågan att driva till handling som är källan till filosofernas misstänksamhet mot passionen. Den konkurrerar ju med en annan faktor om att bestämma vad jag skall göra, nämligen med *förnuftet*, alias jag själv.

”Passion” har samma ursprung som ”passiv” – den är något som drabbar mig och drar mig med sig, snarare än ett uttryck för min egen aktivitet. Det är inte den som handlar i vredesmod som är orsak till handlingen, säger Aristoteles i *Nikomachiska etiken*, utan den han vredgas på!

Att vara fri är att vara *causa sui*, sin egen orsak. Den passionerade handlingen är egentligen ingen handling alls, utan bara något som händer.

Sedd på detta vis är passionen det radikala hotet mot min frihet, det enda som kan drabba den i dess kärna. Aldrig var vi friare än under den tyska ockupationen, lär Jean-Paul Sartre ha sagt, och just så tänker den konsekvente filosofen. Ett yttre motstånd kommer inte friheten vid, utan skärper blott viljans medvetenhet om sin självständighet. Men passionen är det främmandes inbrott i det egna, den kraft som tvingar jaget att abdikera.

En fingervisning om passionens förmåga att upphäva min frihet och ställa mig under en annans kontroll är den viktiga roll som teorin om passionerna spelar i de klassiska retoriska handböckerna, alltifrån Aristoteles *Retorik*. I det väsentliga handlar retoriken om hur en talare påverkar sina lyssnare att tycka och handla som talaren vill. För att nå sitt mål måste talaren kunna manipulera åhörarnas passioner, men detta förutsätter ingående kunskap om dessa känslor: hurdana de är, mot vem de riktas och under vilka omständigheter de uppträder. Den springande punkten är att människor blir, exempelvis, arga om de *tror* att de är i en situa-

tion som väcker ilska. Övertyga om att din motståndare besitter sådana egenskaper som gör människor arga, så är ilskan där. Aristoteles ger detaljerade anvisningar om hur man väcker inte bara ilska utan också känslor som vänskap och hat, rädsla och tillförsikt, medlidande och indignation.

Färdigheten att med ord påverka människors känslor är naturligtvis farlig om den kommer i orätta händer, och de retoriska handböckerna överflödar av brasklappar om att den goda talaren först och främst måste vara en god människa, annars kommer talekonsten att missbrukas. Men vill jag inte förlita mig på att den som manipulerar mig har goda syften så finns det ingen annan väg än att ställa mina passioner under mitt eget förnuft.

Hur blir jag herre över mina passioner, och slipper vara deras slav? Receptet finns i Spinozas *Etik*. Idén är enkel. Du kan väcka någons hat mot en annan människa genom att utmåla dennes förhatliga egenskaper. Men, säger Spinoza, då kan du också göra dig av med ditt eget hat genom att inse att ingenting har de egenskaper som väcker hat. Hur då? Enligt Spinozas definition är hat detsamma som *sorg åtföljd av föreställningen om en yttre orsak* – man hatar den som man tror är orsak till ens sorg. Nu tror sig Spinoza kunna bevisa att inget enskilt yttre ting kan vara orsak till min sorg – allt sker med nödvändighet, och mitt intryck av att det som hänt är den andres fel är bara okunighet om det totala orsakssammanhanget. På motsvarande sätt kan insikt i tingens sammanhang lösgöra andra affekter* från deras objekt, och därmed befria oss från affekterna själva.

Men nu voro sjukdomen och febern borta. Hon var åter kall och klok. Det tycktes henne som om hon ensam vore klok i denna värld av dårar. Hon varken hatade eller älskade. Hon förstod sin far, hon förstod dem alla. Den som förstår, hatar inte.

Vem har rätt – Spinoza eller Selma Lagerlöf? Kontroll och distans i förhållande till mina passioner – är det lycka eller olycka?

Dilemmat är verkligt. Passionen är riktad mot en annan, men att vara passionerad är dessutom att tappa kontrollen och överlämna sig till den andre. Kontroll över passionen innebär distans till andra människor, lika mycket som till de egna känslorna. Det är detta som är Marianne Sinclairs olycka.

Men, å andra sidan, om passionen innebär förtröstan på den andre så blir den farlig när den andre inte är värd den. Det är detta som är filosofens insikt: om du inte själv kontrollerar din passion så gör någon annan det.

För Spinoza är filosofins viktigaste uppgift att visa vägen till den mänskliga lyckan, genom att befria oss ur affekternas slaveri. Men är det egentligen så svårt? Den ofilosofiska delen av mänskligheten klagat ju redan över sin brist på passion. Det handlar kanske bara om att inse

att denna brist är normal och önskvärd.

Den filosof som mest radikalt intagit denna ståndpunkt är återigen Sartre. Människan behöver inte *sträva* efter distans och kontroll, hon *är* distans och kontroll. Den som hänvisar till sina känslor och passioner som orsak till sina handlingar försöker bara smita från sitt ansvar. Hon är en bedragare, och, i det intressantare fallet, en *självedragare* – hon är i ond tro.

Låt oss återvända till demagogen, retorn som vill driva oss till handling genom att spela på våra känslor. Att beskriva åhörarna som demagogens oskyldiga offer är för enkelt, de är inga automater som manövreras av den som vet var knapparna sitter. Demagogen skulle inte lyckas om inte hans vilja att dra åhörarna med sig svarade mot en vilja hos dem: viljan att ryckas med, längtan efter passionen. Vad längtar de efter? Sartre poängterar själva passiviteten, flykten från ansvaret och friheten. Men kanske ligger det ännu djupare. Den som är fri är delad, håller distans både

till sig själv och andra. Att föras med av passionen är att glömma sig själv, att bli hel.

Har Sartre rätt så var både Lagerlöf och Spinoza ute i ogjort väder. Spinoza tog fel när han trodde att han hade några passioner att kontrollera. Och Lagerlöf tog fel när hon trodde att det finns alternativ till distansen.

Finns det ingen passion så bortfaller problemet om hur man bör förhålla sig till den. Men vi får ett annat problem i stället: att förhålla oss rätt till själva längtan efter passionen. Att bara bejaka distansen är för enkelt – längtan efter passionen är ju längtan efter de andra. Man måste hålla även avståndet på avstånd. Men inte till den grad att man tror att längtan är uppfylld – det är den onda tron.

Staffan Carlshamre

* **affekt** = känsloupplevelse där lust eller olust utgör ett centralt inslag

Uppgifter till texten ATT RYCKAS HÄN

1. **Hur kan man, enligt textens beskrivning av Spinozas filosofi, ställa sina passioner under förnuftets kontroll?**

- A Genom att nå kunskap om den ofrånkomlighet som präglar alla skeenden.
- B Genom att låta affekten slå tillbaka mot det objekt som orsakat den.
- C Genom att tolerera och förlåta andras negativa handlingar.
- D Genom att inse att varje individ är fri att välja förnuftets smala väg.

2. **”Aldrig var vi friare än under den tyska ockupationen”, lär Jean-Paul Sartre enligt texten ha yttrat. Vad menade han rimligtvis med detta, om man ser till textens resonemang?**

- A Att förtrycket fyllde människor med en passion för friheten.
- B Att individen på det sociala planet befriades från ansvar.
- C Att motståndet mot ett yttre tvång måste baseras på en inre övertygelse.
- D Att människan under utsatthet kom till klarhet om jagets frihet.

3. **Vad krävs enligt texten för att bli en verkligt effektiv demagog?**

- A Självkontroll
- B Passion
- C Människokännedom
- D Distans

4. **Vilket är textförfattarens huvudsyfte?**

- A Att utifrån skönlitteratur och filosofi argumentera för sin personliga teori om passionen.
- B Att jämföra passionens roll inom skönlitteraturen med dess roll inom filosofin.
- C Att med exempel från skönlitteratur och filosofi visa på olika sätt att betrakta fenomenet passion.
- D Att förklara den viktiga roll som begreppet passion spelat för skönlitteratur och filosofi.

FORTSÄTT PÅ NÄSTA SIDA

HÖRSELIMPLANTAT OCH TALFÖRSTÅELSE

En grav hörselnedsättning eller vuxendövhet innebär att större delen av informationen kring det talade budskapet går förlorad för den hörselskadade individen. Ett sätt för individen att kompensera för det informationsbortfall som följer är att själv fylla i den information som saknas. För att denna process skall bli så lyckosam som möjligt krävs att personens kognitiva förmågor har den karaktäristik som gör det möjligt att snabbt kunna fylla i och förstå ofullständig information.

Utgångspunkten för den forskning som undertecknad tillsammans med professor Jerker Rönnberg har utfört har varit att relatera individuella kognitiva förmågor hos grupper av hörselskadade och vuxendöva till olika typer av taluppfattning (med såväl som utan hjälpmedel) och där studera vilka kognitiva förmågor som är mer eller mindre kritiska för taluppfattning. De resultat som redovisas här kommer från ett forskningsprojekt som studerat relationen mellan kognitiva förmågor och taluppfattning med cochlea implantat hos en grupp vuxendöva.

De kognitiva förmågorna förblir intakta hos vuxendöva efter dövheten, sånär som på ett undantag. Det är förmågan att kunna aktivera och utnyttja en fonologisk representation. Fonologisk representation skulle kunna karaktäriseras som de minnesbilder av olika typer av ljud som en individ har. Denna förmåga är avsevärt sämre hos en grupp individer med vuxendövhet än hos en matchad normalhörande population.

Försämringen står också i samband med hur länge de varit döva; ju längre tid som förflutit med hörselnedsättningen desto sämre blir kvaliteten på minnesbilden av olika typer av ljud. Här är det dock viktigt att göra två preciseringar.

Den första är att alla vuxendöva inte uppvisar en försämring, utan ett brett spektrum av prestationer finns representerat.

En andra precisering är att försämringen bara är märkbar på kognitiva uppgifter som ställer höga krav på utnyttjande av en fonologisk representation, men är mindre märkbar på uppgifter som omfattas av låga krav. Exempel på kognitiva uppgifter med höga krav på utnyttjande av en fonologisk representation är att avgöra om två ord rimmar på varandra och att dessa två ord är, visavi varandra, oregelbundet stavade (t.ex. pistage–mustasch). Försämringen av den fonologiska representationen är med andra ord inte en fråga om allt eller intet, utan begränsad till vissa typer av kognitiva uppgifter.

Det är viktigt att kunna göra prognoser av utfallet av en cochlea implantat-operation i förväg, för att kunna peka ut vilka individer som kan komma att ha mer eller mindre framgång med implantat och även kunna informera dessa personer (och även deras anhöriga) om ett sannolikt utfall. Huvudsyftet i det forskningsprojekt som vi drivit i Linköping har varit att studera möjligheterna till att hitta faktorer som innan operationen gör det möjligt att i någon mån förutsäga utfall i termer av talförståelse. Mycket lite forskning har fokuserat på just detta problemområde.

De faktorer som används i kliniska sammanhang i dag är hur länge man varit döv (där kortare tid ger bättre resultat) och avläseförmåga (där bättre prestation på avläsetest ger bättre taluppfattning). Tyvärr är dessa två faktorer mindre precisa som mätinstrument vad gäller att förutsäga grad av talförståelse med implantat.

I de studier som vi genomfört på implantatkandidater i Linköping (och till viss del även vid Södersjukhuset i Stockholm) har vi testat de kognitiva förmågorna hos dessa personer före operationen och vid tre månader, ett och två år efter operationen. Vi har hitintills följt cirka 20 patienter. Syftet med de tester som vi genomfört har varit att få en bild över karaktäristiken på de kognitiva förmågor som är särskilt viktiga för taluppfattning och hur dessa är relaterade till taluppfattningsförmågan med implantatet vid olika tidpunkter efter operationen. Fyra olika klasser av kognitiva förmågor ingår i testningen:

Arbetsminne (att kunna lagra och bearbeta information över kort tid), lexikal snabbhet (snabbhet i att plocka fram information ur det mentala lexikonet), fonologisk förmåga (att kunna aktivera och utnyttja minnesbilder av ljud) och verbal förmåga (språkförståelse). Inom var och en av de fyra förmågeklasserna används tre, fyra olika test för att få en så allsidig bild som möjligt.

Resultaten från de kognitiva testningarna relateras sedan till den grad av taluppfattning som individen har med sitt implantat. Patienterna inordnas i fyra grova kategorier som rör de kommunikativa situationer som de klarar av att bemästra med implantatet. Kategorierna är: att kunna uppfatta och förstå vad som sägs i en telefon, att kunna förstå en talare utan att behöva se denne, att bli hjälpt i sin avläsning med implantatet (jämfört med ”ren” visuell avläsning) och enbart akustisk orientering. Av de personer som klarar av att enbart lyssna på en konversation utan att se, klarar några av att uppfatta delar av vad som sägs i en telefonkonversation, men inte i den utsträckning att man kan säga att de kan föra en konversation via telefon i en funktionell mening. Samma gäller för de patienter som förbättrar sin avläsning, en del av dessa kan uppfatta en del ord utan att se talaren, men inte till den grad att man kan hävda att de kan följa och förstå en konversation utan hjälp av avläsning.

När vi därefter studerar karaktäristiken på de kognitiva förmågorna hos personerna inom var och en av de fyra kategorierna finner vi att de som kan uppfatta och förstå en telefonkonversation och kan ”höra” en talare utan att behöva se denne, samtliga har en intakt fonologisk representation. Deras fonologiska representation och deras förmåga till att utnyttja denna är i stort sett likvärdig med vad normalhörande individer klarar.

När det gäller de övriga kognitiva förmågorna är resultaten inte lika entydiga. De patienter som kan ”höra” i olika former har generellt sett ett bättre arbetsminne, är snabbare på att plocka fram information från sitt mentala lexikon samt har en något bättre verbal förmåga. Dock finns

det undantag i det att vi har exempel på individer som har ett bra arbetsminne och är snabba i sin framplockning av information från sitt mentala lexikon men som är helt beroende av att se talaren för att förstå vad som sägs.

Slutsatserna som kan dras från dessa tester är att det med hjälp av kunskap om en persons intellektuella förmågor går att förutsäga före en implantatoperation vilken form av talförståelse som en given person kommer att nå med implantatet. Vi kan också peka på att kunskap om kvaliteten på den fonologiska representationen är den mest utslagsgivande faktorn.

Enligt vår åsikt måste en utvärdering av utfallet av en implantatoperation sträcka sig längre än till att bara fokusera på förändringen i grad av taluppfattning. Implantatet ger personen (i de allra flesta fall) möjlighet att delta i det sociala livet med helt nya förutsättningar. En följd av detta är att implantatet även har konsekvenser för dem som står personen nära, som familj och arbetskamrater. Här är det viktigt att kunna klargöra hur implantatet upplevs av personen själv på ett subjektivt plan och hur denna upplevelse är relaterad till taluppfattningen.

Björn Lyxell

Uppgifter till texten

HÖRSELIMPLANTAT OCH TALFÖRSTÅELSE

5. **Vilket huvudsyfte har det forskningsprojekt som refereras i texten haft?**

- A Att studera hur cochlea implantat förbättrar hörseln.
- B Att hitta metoder att på förhand avgöra vilka som drar mest nytta av implantat.
- C Att undersöka skillnader mellan olika former av hjälpmedel för vuxendöva.
- D Att mäta och reducera de sociala konsekvenserna av vuxendövhet.

6. **Vilken kognitiv förmåga tycks, enligt forskningsresultaten, vara viktigast för att vuxendöva med implantat ska kunna uppfatta vad som sägs i telefon?**

- A Förmågan att uttrycka sig verbalt.
- B Förmågan att bygga upp ett arbetsminne.
- C Förmågan att använda minnesbilder av ljud.
- D Förmågan att snabbt ta fram information ur sitt mentala lexikon.

7. **Vilket av nedanstående rubrikförslag sammanfattar bäst textens huvudsakliga slutsats?**

- A ”Tal tolkas av intellektet”
- B ”Implantat påverkar intellektet”
- C ”Tester förutsäger talförståelsen”
- D ”Dövhet drabbar talförståelsen”

8. **Hur kan textens karaktär bäst beskrivas?**

- A Redovisande
- B Analyserande
- C Granskande
- D Argumenterande

FÖREKOMSTEN AV STJÄRTMES

För ganska många arter, både djur och växter, vet vi någorlunda väl vad de kräver avseende biototyp*, födoval och behov av speciella strukturer i skogen. Det har dock visat sig att hur fina enstaka ställen än är, så räcker inte detta för att långsiktigt behålla vissa arter i många områden. Det krävs i allmänhet att ett flertal sådana fina ställen finns här och var i landskapet. En central fråga är därför hur mycket som är nog av dessa egenskaper eller kvaliteter. Detta är också en klassisk fråga inom landskapsekologin och, sedan några år tillbaka, även för planeringen av ett naturvårdsinriktat skogsbruk. För ett framgångsrikt gynnande av den biologiska mångfalden är kunskapsbehovet stort av sådana miniminivåer eller tröskelvärden. Från datamodelleringar vet man att då 10–30 % av en viss biotop återstår i ett landskap uppstår ofta problem för den biotopens arter. Antalet praktiska studier av sådana kritiska nivåer för enskilda arter är dock litet. Kan forskningen ta fram tröskelvärden för åtminstone några viktiga arter angående exempelvis erforderad biotopmängd och dess fördelning i landskapet, vore mycket vunnet. Eftersom det är ogörligt att arbeta med alla arter måste vi kompromissa och inrikta oss på ett fåtal, kanske särskilt krävande arter. Dessa kan kallas indikatorarter. Tills vidare får man sedan förlita sig på att om landskapet innehåller livskraftiga populationer av sådana indikatorarter, är det även tillfredsställande för de flesta övriga arter som hör till samma biotoper. Ökade kunskaper kring arters krav på biotopmängd och dess fördelning i landskapet vore även värdefulla för planeringen kring reservatsbildningar, där ju en typisk diskussion är huruvida man bör satsa på enstaka stora eller ett flertal mindre områden.

Stjärtmesen är en insektsätande stannfågel som är beroende av medelålders och äldre lövskog. Den är mycket stationär under häckningstiden, men större delen av året stryker den omkring flockvis i landskapet, med dagliga rörelser inom ungefär 1 km². Förutom i södra delen av landet, där ädellöv finns, söker stjärtmesen sin föda främst i al, björk och sälg medan aspen är mindre intressant. I tidigare studier, både i Sverige och i övriga Europa, har stjärtmesen visat sig vara känslig för stark fragmentering av dess biotop, dvs. den förekommer bara i områden med höga andelar löv, antingen spritt i granbestånd eller som lövrika fläckar. Lyckas man sätta siffror på dessa förhållanden har man alltså definierat tröskelnivåer för stjärtmesens biotopkrav på landskapsnivå.

Jag har studerat stjärtmesens förekomst 1991–1995 i 28 lövrika bestånd inom 4 kvadratmil av det barrdominerade Bergslagen där den totala andelen lövskog var under 5 %. Efter flera inventeringar varje år finns nu säkerställda resultat från denna femåriga studie. 13 av de 28 lövbestånden hade pålitlig förekomst av stjärtmes, dvs. den påträffades vid fler än 80 % av besökstillfällena. De 13 bestånden hade i medeltal 17 hektar lövrik skog inom 1 km² samt mindre än 350 meter till närmsta lämpliga bestånd. För de 15 bestånden utan, eller med endast enstaka, observationer av stjärtmes var motsvarande medeltal 9 hektar och 1 245 meter.

Utifrån dessa fältdata har en statistisk modell byggts upp för sannolikheten för förekomst av stjärtmes i relation till avståndet mellan goda biotopfläckar. I ett landskap med 5 % lövskog krävs enligt modellen att enskilda lövrika bestånd inte ligger mer än 100–200 meter ifrån varandra för att stjärtmesen med 80 % säkerhet skall finnas där. Ligger däremot lövbestånden 500 meter ifrån varandra, är chansen plötsligt bara 10 % att stjärtmesen skall förekomma i området.

Sammantaget visar dessa mångåriga studier att stjärtmesen förekommer pålitligt bara i områden med mer än 15 % löv och där avstånden mellan olika lövrika bestånd inte överstiger 200–400 meter. Dessa nivåer tycks fungera som viktiga tröskelvärden, vilka måste uppfyllas för att stjärtmesen skall trivas. De mätta variablerna, avstånd mellan bestånd och totalmängd biotop, är här i stort sett två mått på samma egenskap: biotopens fördelning i landskapet. Det kan dock vara av intresse att ange bägge, så att planerare kan välja det mest passande allteftersom förutsättningar och kartunderlag skiftar.

Även med starka resultat för en viss art, som här för stjärtmesen, är ju en given fråga i naturvårdsinriktade sammanhang huruvida dessa resultat även kan gälla för några ytterligare arter. I så fall kan resultaten få verklig tyngd och därmed uppmärksammas. Jag har därför även studerat hur stjärtmesens förekomst stämmer överens med tre andra stannfågelarters, vilka hör till samma biotopyper. Dessa arter var entita, blåmes och den mindre hackspetten. Undersökningen gjordes genom en litteraturstudie av 39 fågelinventeringar utförda i lämpliga biotoper, såväl i Sverige som med några exempel från baltstaterna och England. Resultaten visade att stjärtmesens förekomst förutsade hela artgruppens med en träffsäkerhet på 86 %, alltså en hög sannolikhet – dock ej statistiskt säkerställd. Eftersom arterna föredrar samma biotoper, visar sambandet att de troligen har mycket likartade krav på biotopens spridning i landskapet. Indikatorn för dessa krav, och därmed verktyget för planering, skulle alltså vara tröskelvärdena som definierats för stjärtmesen. Sådana riktvärden är mycket lämpliga att använda vid planering eftersom inventeringar i fält tar tid och är kostsamma.

Resultaten här kan kanske tyckas orimliga att uppnå för stora delar av landets brukade skogsarealer. Men i ett långt tidsperspektiv visar de något att ta sikte på och dessa nivåer är kanske vad som krävs för att behålla eller öka rikedomerna av lövanknutna arter i våra skogar. 15 % löv är ändå ett stycke under de 20–30 % som finns i orörda områden i norr. Jämfört med dagens på många håll mycket låga nivåer, behöver i alla fall ingen tveka om åt vilket håll vi bör gå.

Gunnar Jansson

* **biotop** = viss skogs- eller vegetationstyp

Uppgifter till texten

FÖREKOMSTEN AV STJÄRTMES

9. **Vad är anledningen till att forskarna använder sig av s.k. indikatorarter?**
- A Andra metoder som t.ex. biotopmodelleringar ger precisa resultat bara för enskilda arter.
 - B Forskningsresultaten måste kunna generaliseras till att gälla också för andra typer av biotoper.
 - C Förfarandet gör det möjligt att uttrycka resultaten i konkreta siffror och statistik.
 - D Ekonomi och praktiska omständigheter tillåter inte totalundersökningar.
10. **Vad har textförfattaren gjort i sin undersökning?**
- A Jämfört svenska förhållanden med utländska forskningserfarenheter.
 - B Fastställt sannolikheten för en viss arts utbredning i specifika miljöer.
 - C Tagit fram en biologisk profil för ett visst avsnitt av det svenska skogsbeståndet.
 - D Praktiskt tillämpat metoder som dittills enbart hantearats teoretiskt.
11. **För vilket ändamål tror författaren att hans undersökningsresultat framför allt kan vara användbart?**
- A För planering inom skogsnäringen och naturvården.
 - B För en fördjupad forskning om enskilda arters levnadssätt.
 - C För en kartläggning av miljöhoten mot det svenska fågelbeståndet.
 - D För utvärdering av de åtgärder som avsett att skydda stjärtmesen.
12. **Vilken framtida åtgärd är det mest rimligt att anta att författaren skulle rekommendera på grundval av sitt undersökningsresultat?**
- A Att genom aktivt skogsbruk motverka stjärtmesens tendens att göra ”felaktiga” biotopval.
 - B Att öka inslaget av lövträd i skogen i syfte att gynna den biologiska mångfalden.
 - C Att närmare utforska de faktorer som styr stjärtmesens biotopkrav.
 - D Att inrikta de naturvårdande åtgärderna mer på samspelet mellan arter än på samspelet med miljön.

ATT FOSTRA DEN FATTIGE

Man kan göra det lätt för sig och hävda att dagens nyliberala strömningar handlar om en återgång till 1800-talets fattigvårdspolitik. Jag vill hävda att det inte är så enkelt.

Vi står inför en helt ny situation, där vi inte kan förvänta oss en lösning enbart genom att förlita oss på socialdemokratins solidariska och kollektivistiska programförklaringar. I dag står samhället stillatigande och ser på när människor slås ut och det finns inte längre en samlad enighet om att försöka integrera även de fattiga.

I det borgerligt liberala 1800-talet var visserligen integrationen synnerligen hierarkiskt ordnad, men det fanns ambitioner om att på något sätt inlemma de fattiga i samhällsgemenskapen. Det var inte tal om att ge dem medborgerliga rättigheter men tanken var en fostran till skötsamhet som innebar en fostran in i det ”stora hemmet” och inte ett accepterande av att vissa skulle hamna utanför.

Under 1800-talet var det upp till var och en att försöka förändra sin situation och därmed kunna avancera i denna hierarki. Nyckelord var skötsamhet och ansvarstagande. Individualismen satt i högsätet och med den en tilltro till individens möjligheter att sköta sig själv och skapa förbättringar för sig och sin familj.

Skötsamhetsidealet såg olika ut för kvinnor och män. Det var mannen som var skyldig att ta ekonomiskt ansvar för familjen. Kvinnan sågs som hustru och mor och hennes ansvarsområde låg inom hemmet och familjen. Det var en fördelning av skyldigheter som utvecklades med det borgerliga samhällets framväxt. Men uppfattningarna låg till grund för samhället som helhet. De hade på ett mycket påtagligt sätt förstärkt skillnaden mellan könen, men de hade dessutom lagt grunden för en uppvärdering av hemmet. Mannen och kvinnan skulle komplettera varandra utifrån sina olika egenskaper. På samma sätt skulle hemmet och samhällslivet komplettera varandra. Det gick så långt som till att hela samhället omtalades som det ”stora hemmet”.

Mannens uppgifter låg alltså inom den offentliga sfären, kvinnans inom den privata. Det var därför naturligt att mannen tog ansvar för samhällets politiska angelägenheter medan kvinnan lät sig representeras av honom. De ansågs komplettera varandra för det gemensamma bästa. Könet bestämde position och uppgift.

I fattigvårdspolitik praktiserades detta fullt ut. Politik ansågs vara ett område för män och män administrerade också den offentliga fattigvården i kraft av sitt medborgarskap. Kvinnor var utestängda från den offentliga fattigvården men de fanns som medhjälpare inom den privata välgöreheten. Det kvinnor var bra på i de egna hemmen skulle de även praktisera i ”det stora hemmet”. Att ägna sig åt social verksamhet ute i samhället på det sättet var helt legitimt.

Men det kan vara skäl att skjuta in att fattigvårdspolitik var en segregerad politik, i hög grad inriktad på arbetarbefolkningen. Den sågs som en lösning på en av tidens största politiska frågor: den sociala frågan.

Fattigdomen inom arbetarbefolkningen moraliserade man

över. Det kunde man göra i anslutning till den samhällssyn som liberalism och individualism förde med sig om skötsamhet och individuellt ansvar. Det var lätt att skuldbelägga den enskilde och skylla på att han inte tagit tillräckligt ansvar för sin situation. Den som misslyckades hade sig själv att skylla. Han hade inte ansträngt sig tillräckligt, han hade varit lat eller förfallen till lastbarhet. Fattigdom sågs alltså inte som ett strukturellt problem utan som en moralisk åkomma. Detta var den gemensamma utgångspunkten för fattigvårdspolitikerna och målet för 1800-talets fattigvårdspolitik var att samtliga samhällsmedlemmar skulle ta ett större ansvar för sin situation. Det fanns en stark tilltro till utbildning och uppfostran. Man hyste till och med förhoppningar om att fattigvården skulle kunna avskaffa sig själv.

Fattigdom inom de borgerliga grupperna var inte på samma sätt skuldbelagd. Den sågs som drabbande och som en olycklig belägenhet.

Att det var möjligt att upprätthålla två olika uppfattningar om fattigdomens orsaker kan bara förklaras utifrån klass. Där arbetaren inte brytt sig ansågs borgaren ha misslyckats i sina ansträngningar. Den givna utgångspunkten var att denne faktiskt försökte medan arbetaren tvärtom hela tiden försökte dra sig undan sina skyldigheter.

Den drabbande fattigdomen åtgärdades också med andra medel. Så långt möjligt försökte man hålla de drabbade utanför den offentliga fattigvården och utanför den stigmatisering som denna förde med sig. Det var möjligt tack vare ett väl utbyggt nät av privat välgörenhet, av donationsfonder och av stiftelser av olika slag och ska inte jämföras med den kvinnliga välgörenhet som bistod fattigvården. Det handlar om ett ”brödraskap” som gick in och bistod när någon inom gruppen hamnade i svårigheter. Det var ett skyddsnät som upprätthölls inom klassen och som säkerligen spelade en stor roll i familjer där skyddsnätet inom den egna släkten saknades.

Fattigvårdspolitik, både den offentliga fattigvården och den privata, kvinnliga välgöreheten, hade samma mål, att fostra de fattiga inom arbetarrörelsen till skötsamhet, till nyttiga och ansvarsfulla samhällsmedlemmar. Att kvinnor stod utanför politiken under 1800-talet är därför en sanning med modifikation. Det handlar om hur politik definieras. Jag definierar politik som en verksamhet för att uppfylla de samhälleliga målen. Under 1800-talet handlade dessa om att få till stånd en inneslutning av samtliga samhällsmedlemmar i gemenskapen. Det handlade om ett samhällsbygge som skulle befrämja den ekonomiska utvecklingen och som premierade företagsamhet och marknadsekonomi. För att detta skulle kunna genomföras krävdes det att alla drog sitt strå till stacken.

För 1800-talets borgerliga kvinnor innebar det sociala arbetet en möjlighet att agera politiskt och att vidga ett begränsat handlingsutrymme. Verksamheten kunde innebära en emancipation och många av de kvinnor som agerade här kom att spela en betydelsefull roll för det sociala arbetets professionalisering under tidigt 1900-tal.

I dag tenderar de sociala nedskärningarna att försvaga kvinnors värde och villkor på arbetsmarknaden. Det kan leda till en återgång till hemmen och det bidrar till de föreställningar om den specifika omvårdande kvinnligheten som växer sig allt starkare.

I dagens debatt går mycket av 1800-talets fattigvårdspolitik igen. Också nu handlar det om skuldbeläggning och om personligt ansvar och att arbetsföra inte skall ha rätt till understöd. Man fostrar även i dag och man fostrar till egen ansvar och till ”tänk på dig själv och skit i andra”.

Den tilltagande moraliseringen över dem som slås ut och ett ifrågasättande av det solidariska rättvisesystemet inne-

bär också att värdegemenskapen ifrågasätts. Så kallat opolitiska marknadskrafter tillåts breda ut sig, och värdenihilismen ersätter tankar om sammanhållning och medvetenheten om strukturella utslagningsmekanismer. För den enskilde betyder detta att allt ansvar läggs på individen men utan att detta kombineras med föreställningar om ett gemensamt samhälleligt mål.

Jag anser att dessa tankar om sammanhållning och värdegemenskap har urvattnats och att vi måste återuppliva dem igen.

Birgitta Jordansson

Uppgifter till texten ATT FOSTRA DEN FATTIGE

13. **Textförfattaren drar paralleller mellan 1800-talets fattigvårdspolitik och situationen i dagens samhälle, men tycker sig också se en avgörande skillnad mellan då och nu. Vilken?**
- A I dag läggs en stor del av ansvaret för de fattiga på frivilliga krafter.
- B I dag läggs skulden för fattigdom och utslagning på individen själv.
- C I dag saknas möjligheten att ta sig ur fattigdomen med samhällets hjälp.
- D I dag saknas en samfäll ambition att införliva de fattiga i samhällsgemenskapen.
14. **Hur ser textförfattaren på effekterna av det välgörenhetsarbete som bedrevs av de borgerliga kvinnorna under 1800-talet?**
- A Det befäste kvinnans underordnade plats i samhället.
- B Det tenderade att göra kvinnor mindre medvetna om samhällets verkliga orättvisor.
- C Det öppnade vägen för en ökad självständig samhällsaktivitet bland kvinnorna.
- D Det befäste uppfattningen om kvinnans betydelse som god hustru och mor.
15. **Vilket av följande påståenden om makthavarnas inställning till fattigvårdspolitiken under 1800-talet har stöd i texten?**
- A De såg fattigvården som ett sätt att hålla ”icke-medborgarna” utanför samhällshierarkin.
- B De kritiserade fattigvården för att den gjorde de hjälptagande arbetsovilliga.
- C De trodde att en fungerande fattigvård skulle kunna avskaffa fattigdomen.
- D De menade att den dyra fattigvården borde ersättas av frivillig välgörenhet.
16. **Vad förklarar enligt texten att de borgerliga männen under 1800-talet kunde hålla sig med dubbla förklaringar till fattigdom?**
- A Deras sociala rörlighet.
- B Deras sociala isolering.
- C Deras sociala grupptillhörighet.
- D Deras sociala ointresse.

SKOLUTVECKLING

Skolutveckling, förändring och nytänkande är krav som riktar sig mot skolan, dess ledning och lärare. Krav som sannolikt inte kommer att klinga av så länge skolans så kallade kontext befinner sig i ständigt förändring och därmed ställer krav på skolan att förändra sig för att kunna vara en skola för alla. En skola som erbjuder bildning och utbildning till elever med mycket skilda bakgrunder, erfarenheter och framtidshopp.

Tre nya böcker – de två antologierna *En friare skola* och *Styrning på villovägar* samt Inger Pirinens *Man tager vad man haver* – behandlar alla, på olika sätt, frågan om skolans styrning och ledning.

Titlarna ger en antydning om skepticism beträffande den centrala maktens möjligheter att styra den lokala skolan. Fokus i samtliga böcker är, helt trendriktigt i en decentraliserad skolmiljö, inställt på den lokala skolan och dess utveckling inifrån. Olika förhållningssätt diskuteras om hur skolan ska kunna erbjuda en kvalitativt godkänd och (nationellt) likvärdig utbildning och skolmiljö.

Det är inga originella grepp eller okända knep som lanseras, men väl fruktbara analyser och utmanande tankegångar kring de professionellas ansvar och kompetensutveckling. Samtliga uppsatser har empiriska studier som underlag och är bra exempel på fruktbar koppling mellan praktik och teori.

I *En friare skola* pekar man på reflektionens betydelse för att utmana skolans upprepningstvång och ”så här brukar vi göra-automatik”. I stället pläderar man för att förhålla sig ”tänktfullt”, kognitivt aktiv. Det handlar om att göra nya analyser, annorlunda antaganden inför till synes välbekanta utmaningar. Om att utmana ”det lokala” och inte falla offer för det närsynta, de kortsiktiga vinsterna. Författarna framhåller också vikten av ”global orientering”. Vikten av att våga rikta uppmärksamheten utanför den egna skolan, att se och ta ställning till ”det goda exemplet” från andra sammanhang.

En intressant analys av fyra tänkta skolbilder ger slutsatsen att i den reflekterande skolan är det självklart de professionella lärarna som sköter utvecklingsarbetet. Ledningens ”viktiga roll blir att uppmuntra, utmana och belöna lärare på ett sätt som gynnar lekfullhet, experimenterande och kunskapande utifrån idén om ’intelligenta misstag’”. Det är inte de stora djärva greppen som gäller, men väl en ärlig analys av det utförda. Reflektionen kräver tillgång till ett yrkesspråk, ett redskap för analys och värdering.

Många liknande tankegångar finner vi också i *Styrning på villovägar*. Mikael Alexandersson undersöker huruvida den reflekterande praktik som politikerna hoppas på verkligen blir av. Och om den blir av, kommer den då fram till sådana tankar som politikerna önskar i sitt styrningsuppsåt? Detta är ingalunda självklart. Lärarna utvecklar ju bland annat sin kunskapsbas genom reflektion över sina handlingar och ställningstaganden, alltså mot någon typ av professionell värdegrund. Centralt för reflektion är att den är kopplad till frågor om inflytande, påverkan och förändring

av praxis. Det kritiska perspektivet ska också ingå. Både skolledare och lärare måste arbeta med att utveckla sina yrkeskoder, sin förståelse av vad en utvecklad syn på respektive arbete kan innebära. Detta tema kommer också mycket tydligt fram i dagens skolledarforskning, något som Hans-Åke Sherp utvecklar på ett övertygande om än något provocerande sätt i *En friare skola*.

En utveckling mot en modernare organisation präglar skolan av idag, menar Jan Löwstedt i *En friare skola*. En process som byggs upp kring förändringsarbete och organisationsutveckling, kring ledarutveckling och samarbete. Många bra lösningar finns och det gäller att se och beskriva dessa. Det är viktigt med en diskussion kring teorier och värderingar men lika viktigt, hävdar Löwstedt, är att inse att vi är ”osynligt ockuperade” av dessa. Därför är den empiriska forskningen kring skolans formfrågor av största betydelse. ”Låt verkligheten ifrågasätta våra föreställningar om skolan”, uppmanar han.

Men vad händer skolan när kraven på omstrukturering accentueras? Vart leder decentralisering, marknadsanpassning och ökad valfrihet? Dessa frågor behandlar Rune Romhed i *Styrning på villovägar*. Han framhåller vikten av att se demokrati som en fråga om såväl form som innehåll om skolan ska axla sitt demokratiuppdrag. I grunden handlar det om skolor som utvecklats mycket olika och om värderingar. Ja, ytterst om ”att lära ut livsuppgiften att leva i mångfald och konflikter”. Författaren analyserar olika styrformers möjligheter och en slutsats blir att ”målstyrning skriver helt enkelt in skolan i en alltför enhetlig, konfliktfri och motsägelsefri diskurs”.

De metaforer vi brukar påverkar tänkandet, hävdar Rune Romhed i *Styrning på villovägar*. Skolan som myndighet tenderar att se undersåtar. Skolan som marknadsplats fokuserar vinnare och förlorare. Skolan som mötesplats pekar ut en mer öppen arena där möten mellan människor äger rum. Det krävs ett reviderat demokratiuppdrag som medvetandegör mångfaldens villkor.

I boken *Man tager vad man haver* beskriver och analyserar Inger Pirinen en utvärderingsstrategi som konstruktivt kombinerar formativ och summativ utvärdering och ger en sammanhängande strategi för kvalitetsarbete. Självvärderingen, som ur olika perspektiv granskar och värderar ”förutsättningar – process – resultat”, är navet i utvecklingsarbetet. Metodens styrka ligger sannolikt i utvärderingens integrering i verksamheten och i att man kreativt använder mycket av den information som är tillgänglig, för att innovativt skapa bilder av verksamheten. Bilder som utgör underlag för vägval i arbetet och en successiv utvärdering.

De här tre böckerna har mycket att tillföra samtalet i svensk skola om svensk skola. *Styrning på villovägar* kan säkert uppfattas som något tung och omständlig, men har mycket att ge inom området reflektion, styrning och inflytande. Boken har en teoretisk tyngd och ändå ett tydligt praktikerperspektiv.

En friare skola innehåller erfarenheter från många olika forskningsprojekt och lokala utvecklingsarbeten. Boken har mycket att tillföra skolor, arbetslag och enskilda som vill koppla ihop teori och praktik i sitt sökande efter en friare skola som bättre utnyttjar idén om lokal skolutveckling. Antologins form gör ju också att man lätt kan rikta sitt sökande.

Man tager vad man haver har mycket av ”så här gjorde

vi” över sig, utan att för den skull vara teorilös. Den är tillgänglig och uppfattas säkert av många som ett bidrag till kvalitetsarbetet.

Om man inte är ute efter recept för skolutveckling och kompetensutveckling eller efter styrningens lösning, utan utgår från att denna typ av problematik handlar om förståelse och mening, då har böckerna, enligt min uppfattning, en hel del att ge.

Torbjörn Odhagen

Uppgifter till texten SKOLUTVECKLING

- | | |
|---|--|
| <p>17. Hur bör teoretiska föreställningar om skolan hanteras, enligt textens referat av Jan Löwstedts resonemang?</p> <p>A De bör ständigt prövas gentemot den verklighetsbild som forskningen ger.</p> <p>B De bör överges successivt eftersom de alltför ofta får funktionen av tvångströja.</p> <p>C De bör ges ökad betydelse eftersom de faktiskt är sprungna ur skolans verklighet.</p> <p>D De bör främst utnyttjas till att förklara de rön som görs inom skolforskningen.</p> | <p>19. Hur beskriver författarna till <i>En friare skola</i> skolledningens respektive lärarnas uppgift i ett förändrings- och utvecklingsarbete?</p> <p>A Skolledningen pekar ut problemområden – lärarna utformar långsiktiga handlingsplaner.</p> <p>B Skolledningen inspirerar till förändring – lärarna står för själva genomförandet.</p> <p>C Lärarna utvärderar experiment – skolledningen verkställer resultaten.</p> <p>D Lärarna identifierar förändringsbehovet – skolledningen garanterar att åtgärder sätts in.</p> |
| <p>18. Vad särskiljer <i>Man tager vad man haver</i> från de övriga två recenserade böckerna?</p> <p>A Den innehåller bidrag och rapporter från flera olika författare.</p> <p>B Den håller en högre vetenskaplig och teoretisk kvalitet rent innehållsmässigt.</p> <p>C Den redovisar inte bara erfarenheter utan presenterar också en handlingsplan.</p> <p>D Den använder kreativt bildmaterial i sin argumentation.</p> | <p>20. Vilken betydelse kommer de tre böckerna om skolutveckling att få, att döma av recensentens omdömen?</p> <p>A De kommer troligen att passera rätt obemärkta bland de praktiskt verksamma.</p> <p>B De kommer att kasta nytt och oväntat ljus över vissa pedagogiska frågor.</p> <p>C De kommer eventuellt att skärpa de rådande motställningarna.</p> <p>D De kommer att berika en diskussion som redan inletts.</p> |